

חישוב את הקץ

ברוך שומר הבטחתו לישראל, ברוך הוא. שהקדוש ברוך הוא חשב את הקץ, לעשות כמה שאמר לאברהם אבינו בבית בין הבתרים, שנאמר: ויאמר לאברהם, ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדים וענו אתם ארבע מאות שנה. וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכש גדול.

גלות ארבע מאות שנה – גזירה מוכרחת

הנה הגזירה שאמר הקב"ה לאברהם אבינו בבית בין הבתרים פי גר יהיה זרעך בארץ לא להם (בראשית טו, ג), לכאורה היתה נבואה לרעה, בדברך כלל אמרין שנבואה לרעה יכולה להשתנות^א. אמנם ממה שטרחו המפרשים ליישב היאך עולה החשבון של הארבע מאות שנה, הלא לא היו במצרים אלא ר"י שנה, מוכח שגזירה זו היתה מוכרחת לבוא ולהתקיים, רק שהקב"ה חישב היאך לקיים אותה.

ונראה שביאור הדבר הוא על פי מה שכתב מרן הגרי"ז (על התורה, לך לך), דגזירה זו היתה חלק מעצם הברית בין הבתרים, ולא היתה עומדת לעצמה, ולכן אינה בכלל הדין דנבואה לרעה יכולה ליבטל, כי כל הברית כולה היתה צריכה להתקיים.

חישוב הקץ בדחמים

עכ"פ מבואר בדברי המפרשים, שחז"ל הבינו שגזירת הארבע מאות שנה היתה מוכרחת להתקיים, וביארו באופנים שונים היאך הקב"ה חישב את הקץ כדי למלאות הארבע מאות שנה. והגאון ר' אלחנן וסרמן בקובץ מאמרים כתב לבאר ענין 'חישוב את הקץ' כדלהלן:

והנה מאימתי להתחיל למנות הזמן ארבע מאות שנה, תלוי באיזה מדה ומדרגה של צער הראויה להן. והיה אפשר למנות מעת התחלת ירידתן למצרים, או

א. ראה רמב"ם (יסודי התורה פרק י הלכה ד) וז"ל, דברי הפורענות שהנביא אומר כגון שיאמר פלוני ימות או שנה פלונית רעב או מלחמה וכיוצא בדברים אלו, אם לא עמדו דבריו אין בזה הכחשה לנבואתו, ואין אומרים הנה דבר ולא בא, שהקב"ה ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה ואפשר שעשו תשובה ונסלח להם כאנשי נינוה, או שתלה להם כחזקיה, עכ"ל.

מעט התחלת השיעבוד בפה רך, או מעט שהתחיל קושי השיעבוד. וגם במה שכתבו 'כי גר יהיה זרעך', כמה יהי המספר הזרע אם ששים רבוא או שבעים נפש או אולי גם איש אחד דמיקרי זרעך.

והקב"ה חישב את הקץ, דהיינו שמדד במדה היותר פחותה מיום שנולד יצחק, דגם תינוק בן יומו יש לו איזה צער כל שהוא על ידי שאבותיו מטולטלין מארצם, דאפשר שיחסר לו מעט משירות הראוי לו אילו היו אבותיו במקומם, וגם שלא היה אלא איש אחד, מכל מקום נתקיים בזה גזירת כי גר יהיה זרעך.

והביא שם בתוך דבריו מה שאמרו חז"ל (ערכין טז, ב):

עד היכן תכלית יסורין? אמר רבי אלעזר: כל שארגו לו בגד ללבוש ואין מתקבל עליו. מתקיף לה רבא זעירא, ואיתימא רבי שמואל בר נחמני, גדולה מזו אמרו: אפילו נתכוונו למזוג בחמין ומזגו לו בצונן, בצונן ומזגו לו בחמין, ואת אמרת כולי האי! מר בריה דרבינא אמר: אפילו נהפך לו חלוקו. רבא, ואיתימא רב חסדא, ואיתימא רבי יצחק, ואמרי לה במתניתא תנא: אפילו הושיט ידו לכיס ליטול שלש ועלו בידו שתיים.

ומבואר בדברי חז"ל אלו, דאצל הקב"ה יש אופנים רבים היאך לחשב יסורים, עד כדי כך שפעמים אף כשהאדם מכניס ידו לכיסו להוציא פרוטה ועולה בידו פונדיון, נחשב ליסורים. וכן הוא גבי גלות מצרים, שהקב"ה חישב את הקץ. דהיינו, שהקב"ה לקח את מנין אנשים המועט ביותר, שהוא אדם אחד - יצחק, ואף אצלו חישב את העינוי הקטן ביותר, שחל עליו שם 'גירות', ועל פי זה חישב את הקץ של ארבע מאות שנה מלידת יצחק. אלו דבריו הנפלאים של הגאון ר' אלחנן זצלה"ה.

חישוב הקץ - גלות בימי האבות

הקשה הגאון ר' יעקב קמנצקי (אמת ליעקב - ריש פרשת שמות):

איתא במסכת ראש השנה (יא, א) קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים - בזכות אבות, מקפץ על הגבעות - בזכות אמהות וכו', עיי"ש. ולכאורה תמוה, ממה נפשך, אם היה לו רשות לדלג על הארבע מאות שנה שהוזכרו בברית בין הבתרים, למה לו לחשב הקץ מלידת יצחק. ואם כביכול אין לו רשות לדלג על הזמן הקצוב הזה מפני שכבר זכו בו עד אותו זמן יושבי הארץ, אם כן איך תיהני זכות אבות?

וביאר שם באופן דומה לדרכו של הגר"א וסרמן הנ"ל:

ולפי מה שכתבתי נבין היטב, דהכל תלוי במקבל, ולפי מדרגת האבות כבר יצאו ידי חובת גלות במה שהיו גרים בארץ לא להם. ואף שאברהם היה נשיא אלקים ויצחק עצם מאבימלך, מכל מקום לפי גדלותם נחשב להם לגלות. וזה הפשט 'בזכות האבות', כלומר בזכות גדלות האבות שהרגישו עצמן בגלות, נחשבו אותן השנים גם כן כגלות, והם נחשבים כחלק מהחשבון של ארבע מאות שנה.

והיינו, שאהני להו זכות האבות, שהכירו על פי גודל מעלתם ומדריגתם דבר זה שהיו שרויים בגלות, ולכן עלו להם כל השנים הללו לחשבון הארבע מאות שנה.

גזירת גלות – גזירת שיעבוד

גם מרן הגרי"ז (על התורה, פרשת בא סימן צב) מבאר ענין זה, מה שנחשבה הגירות מלידת יצחק. ומקשה שם:

הנה במדרש איתא, שאת הארבע מאות שנה שהיו צריכים להיות במצרים והיו רק מאתים ועשר, והיינו משום שמעת שנולד יצחק התחיל המנין. ובמקום אחר יש במדרש, שקושי השעבוד השלים המנין.

כלומר, דהוקשה לו דהמדרשים נראים סותרים זה לזה, דבמקום אחד מבואר דחשבון ארבע מאות שנה היינו מלידת יצחק, ובמקום אחר במדרש משמע שהחשבון הוא לפי קושי השיעבוד. וכתב לבאר:

ונראה דנאמר כאן שני דברים: א'. גלות של ת' שנה. וב'. עבדות של ת' שנה, והנה לזה שנגזר ת' שנה גלות, השלים מה שמנו כבר מעת לידת יצחק. שנחשבו שנים אלה לגלות, אכן עבדות לא היה בשנים אלו, ולזה דשיעור עבדות דת' שנה השלים קושי השעבוד, והיה כמו בת' שנה.

והנה אם היו משועבדים ועובדים כבר בשיעור של ת' שנים, אך בגלות לא היו עדיין ת' שנה, היו צריכים עוד להשאר במצרים. וכן להיפך אם גלותם כבר נמשך ת' שנה, ואך לא ענו אותם בשיעור עבדות של ת' שנים היו צריכים להשאר עוד במצרים. ולזה היו רחמיו של הקדוש ברוך הוא לחשוב ולכוון בדיוק נמרץ שיהיו שתי גזרות אלה נגמרים ביחד ברגע אחד, כדי שלא יצטרכו להשאר אף רגע אחד מיותר במצרים, וזהו שאמר כאן ברוך וכו' שהקב"ה חשב את הקץ.

הרי שהיו שני חלקים לגזירה זו - גלות ושעבוד, והגלות היתה צריכה להיות דוקא ארבע מאות שנה, והשעבוד היה צריך להיות קושי של ארבע מאות שנה, ולכן קושי השעבוד היה משלים רק חלק השני של הגזירה, ולחלק הראשון הועיל מה שהתחילה הגלות מלידת יצחק. והקב"ה חישב את הקץ לכוון השלמת שתי גזירות אלו כאחת.

שלשת ימים - הצלת ישראל

כתוב בתורה (שמות ג, יח): וְעַתָּה נִלְכֶה נָא דֶרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבַר וְנִזְבְּחָה לַה' אֱלֹהֵינוּ. והקשה הגאון רבי יעקב קמנצקי זצ"ל (אמת ליעקב עה"ת שם):

לכאורה הדבר מתמיה שיבוא משה וידבר בשם ה' מה שלא עלה על דעתו, והרי חותמו של הקב"ה אמת, ומשה רבינו, שהכתוב העיד עליו ש'בכל ביתי נאמן הוא', היתכן שישנה?

ותירץ שם על דרך הנ"ל בביאור 'חישב את הקץ':

דבאמת הלוא הקב"ה אמר בפירוש 'ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה', ואיך יצא הדבר שלא נשתעבדו אלא מאתים ועשר שנים, לפי קבלת רז"ל. וגם רז"ל באמת הרגישו, כי לא היתה מתחילה הכוונה למנות משעה שנולד יצחק, אלא שדילג הקב"ה, וכמו שכתוב במדרש (שיר השירים רבה ב, ח): מדלג על ההרים, מדלג על החשבונות וכו'. וכתבו הקדמונים, שההכרח להזדרז היה שאלמלא כן היו משתקעים במצרים לעולם.

ולפיכך, כאשר עברו מאתים ותשע שנים על חשבון הד' מאות, וראה ה' שאינם יכולים להשתהות עד סוף הזמן, כי אחר כך לא יצאו, חפץ הקב"ה שילכו לזמן קצר לחוג במדבר, ושם היו מעוררים בקרבם עיקרי האמונה שקבלו מאבותיהם, והיו שבים אחר כך למצרים על מנת להשתעבד עוד קצ"א שנים עד השלמת הד' המאות, אבל מכיון שפרעה לא נתנם, היו צריכים לענותם במשך הזמן הקצר של ששה חדשים העינוי של קצ"א שנה, ולפיכך קצרה רוחם מאותו הזמן הקצר.

והיינו שבאמת לא יצאו אלא לשלשת ימים, כדי ליתן הפסק בתוך הגלות שלא ישתקעו במצרים לעולם. אבל על ידי יציאה זו נתעוררו עד שזכו להיות ראויים לגאולה שלימה.

ועיין במה שכתבנו בספר "אור מאיר" על ספר שמות בענין תענית עשרה בטבת, שביארנו הענין של בנין בית המקדש השני על זה הדרך, שבאמת לא היתה זו גאולה

אמיתית, אלא רק הפסקה בגלות, כדי ליתן לכלל ישראל את הכחות בכדי שיוכלו להמשיך את הגלות, ובדומה למה שכתב כאן הגר"י קמנצקי לבאר, בביאור הגדר של שלשת הימים שביקש הקב"ה מתחילה להוציאם ממצרים.

ומכל זה אנו רואין את החסד העצום שהקב"ה עשה עם כלל ישראל, בין בגירות ובין בשעבוד, שקיצר לעמו ישראל גם זו לעומת זו. וזהו הביאור 'שהקב"ה חישב את הקץ', דהיינו שיש כל כך הרבה אופנים ודרכים איך לחשב את הקץ, שרק הקב"ה יכול לחשב את הקץ באופן זה שיעלה על דרך אמת. אבל אין באפשרות אנוש לחשב את כל אלו החשבונות באופן שיצטרפו כולם לנכון. וזו ההדגשה שהקב"ה חישב את הקץ - שחישב את איכות השעבוד, ואיך למהר את השעבוד בכדי שיהיה לכלל ישראל קיום.

חישוב הקיצין - תלוי בבחירת האדם

הגאון רבי יצחק מלצן בהקדמת הגדה עם פירוש 'שיח יצחק' (אות ה) כתב לבאר ענין הקיצין:

דבר ה' לא ישוב ריקם, ואולם יש בו הרבה כוונות מתחלפות, ותשתנה הכונה כפי ענין בחירת האדם הבאה אחר כך. וכו', ענין הקיצים, קץ מצרים וקץ העתיד, יש כמה דרכים איך לחשוב את הקץ. וכן ועבדום וענו אותם, יש לפרש שְׁנִיין מחלקים, היינו או עבדות, ויש לפרש שְׁהַנְיִין מחברים, וזה יתבאר על ידי הבחירה שיהיה אחר כך. ואמרו רז"ל (ילקוט שמות רמז רי) כתוב אחד אומר ועבדום וענו אותם וגו' וכתוב אחד אומר ודור רביעי ישובו הנה. כיצד יתקיימו ב' כתובים הללו? אם יעשו תשובה גואלם אני לדורות ואם לאו, גואלם אני לשנים. הרי שפירשו הוי"ו של דור רביעי, כאילו היה כתוב או דור רביעי וזה תלוי בתשובתם. והנה משך שנות הדורות ביד הקב"ה להאריך או לקצר.

והיינו, כי לעולם אין אנחנו יכולים לחשב חשבונות. וכגון בגלות בבל שהוא שבעים שנה, שצריכים לדעת מה נחשב שבעים שנה, שיש הרבה אופנים איך לחשב שבעים שנה, והכל תלוי רק בחשבונות של הקב"ה. וכן הוא בגלות מצרים ארבע מאות שנה, דלהבין מה הם בדיוק הארבע מאות שנה, זה רק הקב"ה יכול לחשב את הקץ.

וכל זה לתועלת כלל ישראל, דכל הגזירה היתה מוכרחת להתקיים, שגלות מצרים היא כור הברזל של כלל ישראל, וחלק מברית בין הבתרים. והיה מוכרח קיומה של גלות זו כדי לבנות את כלל ישראל. והקב"ה חישב את הקץ איך לקיים את ברית בין הבתרים, ולהשלים הארבע מאות שנה של השעבוד, ועם כל זה שיהיה קיום לכלל ישראל. וזו כוונת בעל ההגדה שהקב"ה חישב את הקץ, שרק הקב"ה יכול לחשב חשבונות אלו - לחשב את הקץ.

עומדים עלינו לכלותנו

והיא שעמדה לאבותינו ולנו, שלא אחד בלבד עמד עלינו לבלותנו, אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו, והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם.

צא ולמד מה בקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו. שפרעה לא גזר אלא על הזכרים ולבן בקש לעקור את הכל, שנאמר: ארמי אבד אבי, וידד מצרמה ויגר שם במתי מעט, ויהי שם לגוי גדול עצום ורב.

שייכות 'צא ולמד' ל'והיא שעמדה'

אחר אמירת 'והיא שעמדה', תכף אנו אומרים 'צא ולמד מה ביקש לבן הארמי לעשות ליעקב אבינו'. וביארו המפרשים, ש'צא ולמד' היא ראייה למה שאמרנו ב'והיא שעמדה'. והיינו, כי ב'והיא שעמדה' אנו אומרים, שההבטחה שהקב"ה הבטיח לאברהם אבינו בברית בין הבתרים שישמור עלינו, היא עומדת לנו בכל הדורות. ועל כך אנו מוסיפים כי הראיה לכך שהקב"ה שומר עלינו ומצילנו בכל דור ובכל מצב, הוא ממה ששמר עלינו והצילנו מלבן, שביקש לעקור את הכל.

ראיה מלבן ולא מעשו

ויש שואלים, למה הביא בעל הגדה ראייה ממה ששמר הקב"ה את יעקב ממזימתו של לבן, ולא הביא ראייה ממה שהקב"ה שמר על יעקב כשעשו רצה להרגו. ובפרט